

UDK: 282:329.12](497.5 Istra), „18”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14. III. 1994.

Odnos Katoličke crkve u Istri prema liberalizmu (1849.–1914.)

STIPAN TROGRLIĆ

Institut za primjenjena društvena istraživanja, Pula, Republika Hrvatska

Katolička crkva u Istri u 19. stoljeću suočena s izazovom liberalizma pokazat će svoju podijeljenost na hrvatski i talijanski dio. Hrvatsko svećenstvo u liberalizmu vidi opasnost ne samo za vjeru svojih sunarodnjaka nego i za njihov nacionalni opstanak. Na drugoj strani talijanskom svećenstvu nije bio stran politički program liberala, pa će ga često zdušno pomagati.

Francuska buržoaska revolucija (1789.–1794.) obično se uzima za početak razdoblja u kojem u Europi, stari, oronuli svijet feudalizma ubrzano uzmiče i nestaje pred naletom mladoga, poletnog i samosvijesnog buržoaskog svijeta. Vrijeme restauracije nakon napoleonskih ratova bit će posljednji pokušaj spašavanja ideje i institucija feudalnog poretka. Godina 1848. jest godina buržoaskih revolucija, »ancien regime« od Baltičkog do Crnog mora je na izdisaju, premda će mnoge njegove forme i sadržaji nastaviti živjeti i u novom društvu.

Crkva, zahvaćena vrtlogom promjena, ne snalazi se najbolje u njima, pa napade i rušenje poretka unutar kojeg se kao institucija osjećala i sigurnom i zaštićenom doživljava kao napad na vlastite strukture, pri čemu često ne razlikuje što su istinske crkvene strukture, a što povijesne naplavine. Drugim riječima, konzervativno-romantičarski mentalitet unutar Crkve, čiji je porteparole isusovačka revija »La Civiltà cattolica«, traži vraćanje povlastica i vanjskog ugleda Crkve, obnovu kršćanskih načela u javnom i privatnom životu, te osudu liberalizma i drugih onovremenih »zabluda«. Suprotno takvim pogledima, liberalni katolici u postrevolucionarnim promjenama prepoznaju znak vremena, ukazuju ne samo na nemogućnost nego i na opasnost restauracije. Predlažu da se Crkva prilagodi vremenu i prihvati liberalne institucije kao što je svojedobno prihvatila grčko-rimsku kulturu.¹

Petrovu lađu, zapljusnutu valovima panteizma, racionalizma, darvinizma, liberalizma, u razdoblju 1846.–1878. usmjerava papa Pio IX. Najkraće rečeno, njegov bi se pontifikat mogao sažeti u dva, iako protivna, ipak uvjetovana procesa. Što su napadi na papinstvo bivali veći, to je jačao unutarcrkveni

¹ H. Jedin, *Velika povijest Crkve VI/1*, Crkva između revolucije i restauracije, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., 717–719.

autoritet papinstva. Poznati »Syllabus« (popis modernih zabluda) s posebnom žestinom okomio se na liberalizam i neograničenu vjeru u napredak, što se može objasniti činjenicom da, gdje god su došli na vlast, liberali su uveli anticrkvene zakone. 1870. godine I. vatikanski sabor proglašava dogmu o papinom primatu i nepogrešivosti. Iste godine talijanske jedinice ulaze u Rim, nestaje papinska država, a u znak protesta papa se zatvara u Vatikan. Piov nasljednik Lav XIII. (1878.–1903.) pokušat će otvoriti Crkvu novim pojavama, ne gledajući u svemu zavjeru protiv vjere i Crkve. Netom odškrinuta vrata dijaloga za suvremenim društvom zalupit će Pio X. (1903.–1914.).²

Kako će ovo vrijeme proživljavati Katolička crkva na hrvatskom prostoru? Hrvatska historiografija samo se rubno bavila pitanjem prodora i utjecaja liberalizma na hrvatsko društvo 19. stoljeća kao i nastojanjima Crkve da se suprotstavi ili prilagodi duhu vremena, kojem je pečat udario liberalizam u najširem smislu.³ Pri tome često se više vodilo računa o dokazivanju unaprijed stvorene sheme o »naprednosti« liberalizma i »zaostalosti« klerikalizma, nego o stvarnoj analizi povijesne zbilje. Sve će to zamagliti pojmove: pod liberalizmom se promatrao samo politički oblik ove složene i mnogoznačne pojave, a pod klerikalizmom se trpala cjelokupna djelatnost Crkve, pa čak i one akcije usmjerene protiv klerikalizma. Klasičan primjer crno-bijelog pristupa, a u službi ideoloških i dnevnopolitičkih potreba predstavlja »Magnum crimen« Viktora Novaka.⁴

Liberalizam kao pokret europskoga građanstva 19. stoljeća nužno je promatrati na dvije razine: idejno-teorijskoj i povijesno-političkoj. U teoriji je liberalizam svjetonazor koji za polazište ima shvaćanje da je puna sloboda čovjeka na svim područjima djelovanja uvjet napretka i rješenja ljudskih problema. Tako uopćena definicija zanemaruje povijesni razvoj. Promatranje liberalizma na povijesnoj osi upućuje zapravo na postojanje raznih liberalizama ovisno o vremenu, klasama, političkim partijama. »U praksi je on kao pokret vrlo slojevit, jer su različite skupine i pojedinci slobodu različito shvaćali. Nekima je sloboda i jednakost bila alibi i maska iza kojih su skrivali vlastite prohibitke.«⁵

Pod klerikalizmom se obično misli na političko-socijalni pokret čiji je cilj čitavi društveni život staviti pod ravnateljstvo i nadzor Crkve a, da bi se to ostvarilo, dopušta se i upotreba sredstava prinude vlastita političkoj moći. S liberalne strane klerikalizmom se smatrala svaka akcija bilo hijerarhije bilo laika da se u javnom životu poštuju kršćanska načela, što je bilo isto toliko legitimno kao i zahtjevi drukčijeg sadržaja i s drukčijim ideološkim predznakom.⁶

² M. Valković, Uvod u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., VII.–XII.

³ V. Kapitanović, »Mihovil Pavlinović i liberalizam u drugoj polovici 19. stoljeća«, u: N. Stančić (ur.), *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Globus, Zagreb, 1990., 77–87.

⁴ V. Novak, *Magnum crimen*, Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948.

⁵ V. Kapitanović, *Mihovil Pavlinović...*, n. dj., 77

⁶ M. J. Mataušić, Odnos Katoličke crkve u Hrvatskoj prema novim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama, *Bogoslovna smotra*, 1–2, 1985., 196–217.

Smatrao sam ovaj uvod korisnim za bolje razumijevanje istarskih idejnih sučeljavanja i odmjeravanja.

Austrijska pokrajina Istra, administrativno uređena godine 1825., obuhvaćala je nekadašnji austrijski i mletački dio Istre i kvarnerske otoke Krk, Cres i Lošinj. Bulom »Locum beati Petri« Lava XII. iz godine 1828. uređene su i crkvene prilike. Pulska biskupija pripojena je porečkoj, koparska tršćanskoj, a ukinute su novigradska, rapska i osorska biskupija. Prva je pripala tršćansko-koparskoj, a druge dvije krčkoj biskupiji. Tako su na područje tadašnje Istre formirane tri biskupije: tršćansko-koparska, porečko-pulska i krčka.⁷

U svibnju 1849., upravo u vrijeme kada je revolucija u Monarhiji na vrhuncu, u Beču su zasjedali austrijski biskupi. Skup je završio slanjem pastirskog pisma svim vjernicima Monarhije. Među potpisanim biskupima nalaze se i istarski: Peteani (porečko-pulski), Legat (tršćansko-koparski) i Bozanić (krčki). Rječnik poslanice dosta je uopćen. Govori se o rastućem bezboštvu, protucrkvenom liberalnom djelovanju koje želi odvojiti škole od Crkve, te iskorištavanju narodnih osjećaja za protuvjersku propagandu.⁸

Ako ova slika odgovara stvarnosti i razvijenim društvenim strukturama gdje krupno građanstvo nastupa s liberalnim, često protuvjerskim zahtjevima, ona ne vrijedi u društvima s tzv. »nepotpunom društvenom strukturom« (društvo se sastoji samo od seljaka i svećenika), a istarsko hrvatsko društvo sve do potkraj 19. stoljeća upravo je takvo.

B. Milanović piše da su se seljaci okupljali jedino po kućama oko ognjišta i u crkvama oko svećenika.⁹

Nemirna 1848. nije baš puno uznemirila taj svijet, kao ni razni liberalizmi. U postrevolucionarnom vremenu kada nastaje intenzivna sekularizacija, istarski Hrvat, u cjelini gledano, ostat će odan Crkvi i nepokolebljiv u vjeri. Daleko od intelektualnih rasprava i sumnji svog vremena, on na jednostavan način živi i izražava istinu da je od Boga potekao i da se u Njemu vraća. I dok tršćansko-koparski biskup Legat u izvješćima iz 1851. i 1858. godine piše o »općem napuštanju vjere najvećim dijelom primjetno kod obrazovanih slojeva«¹⁰, tršćanski dekan Pietro Allesch ističe Slavene (Hrvati i Slovenci) kao one »koji među tolikim tršćanskim nacijama pokazuju najveći žar za božanski kult i općenito su najrevniji u prakticiranju vjere, tako kad zvoni Zdravo Marijo vide se posvuda slavenski žitelji kako mole sa šeširom ili kapom u ruci, dok to čini smiješno mali broj Talijana ili Nijemaca ili nitko od njih«¹¹.

⁷ *Locum beati Petri*, Bula Leona XII. o preuređenju biskupijskih područja u Istri i Dalmaciji 1828. godine, Biskupski ordinarijat, Pazin, 1961.

⁸ *Lettera pastorale episcopato Austriaco*, Gorizia, 1849.

⁹ B. Milanović, *Istra u 20. stoljeću*, I. knjiga (1797.–1882.), Istarsko književno društvo Juraj Dobrila, Pazin 1991.

¹⁰ Giampaolo Valdevit, *Chiesa e lotta nazionali nel caso di Trieste*, Aries Edizioni, Udine, 1979., 27.

¹¹ Isto, 30. *Pučki prijatelji* 30. prosinca piše da su u Istri svi katolici, a vjera je ta koja učvršćuje narodne osjećaje. Obični je puk ostao vjeran narodnosti dok su se liberali preokrenuli u Talijane.

Politička i ekonomska moć bila je u rukama talijanskih gornjih slojeva: veleposjednika i građanstva. Plemstvo tradicionalno vezano uz Crkvu propada, a time slabi prisutnost i utjecaj Crkve među istarskim Talijanima. To više što nova vladajuća klasa sve izrazitije nastupa s liberalnih anticrkvenih pozicija.

Na X. sjednici Istarskog sabora 1868. izbila je vrlo žučljiva rasprava u svezi s prijedlogom zastupnika Colombanija da se trojici istarskih biskupa koji su po položaju (virilisti) bili članovi Sabora oduzme to pravo.¹²

U dosta širokom obrazlaganju opravdanosti svoga prijedloga on ističe da je svaka povlastica udarac zakonodavstvu i ustavnim odredbama »koje se kod nas upravo dozrijevaju«. Ponavlja pitanje što ako se ova povlastica proširi i na druge pripadnike svećeničkog staleža, »stvar uostalom vrlo moguća u Istri«. U tom slučaju jedan stalež bi imao apsolutnu prednost pred drugim. A ionako situacija zabrinjava s obzirom na to da »klerikalnoj partiji« od 30 mjesta pripada 6 (3 virilista + 3 izabrana svećenika). Takav razmjer, po riječima spomenutog Colombanija, ne nalazi se ni u jednoj pokrajinskoj skupštini, pa čak ni onoj ultramontanističkoj¹³ u Innsbrucku. Ako se ima na umu da je austrijska vlada u svibnju 1868. donijela zakone o ponovnom podvrgavanju ženidbe i škole državi i slobodi vjeroispovijesti lakše ćemo shvatiti stavove dr. Colombanija i njegovih pristaša u kojima sve vrvi liberalnom frazeologijom. Prvi je Colombaniju replicirao kanonik de Favento dokazujući netočnost izraza »kasta« kojim Colombani naziva svećenički stalež »jer kaste su prastara institucija čija je bit u tome da sinovi i nasljednici moraju zauzimati isti socijalni položaj kakav su zauzimali njihovi očevi ili preci«¹⁴. Po Faventeu, očito se ta definicija ne može primijeniti na svećenstvo. Također ne shvaća o kakvoj to klerikalnoj partiji govori Colombani, osim ako se ne misli na moralno-vjerski stav Crkve o nerazrješivosti braka, poštivanju zakona, privatnog vlasništva. U tom slučaju toj stranci pripada većina stanovnika Istre. činjenica da je narod birao svećenike za zastupnike u Sabor dokazuje da u shvaćanju naroda načela vjere i morala ne isključuju slobodu i napredak.

Favento zaključuje da nije dovoljno reći da Sabor može bez biskupa virilista, već bi trebao utvrditi je li njihova nazočnost beskorisna i opasna. Odbacuje Colombanijevu logiku da je odsutnost teoloških tema i rasprava dovoljan razlog da se biskupe eliminira iz Sabora. Dosljedno toj logici, ne bi trebalo biti mjesta ni za liječnike jer se u Saboru ne govori o bolestima.

U daljnjoj raspravi sve više do izražaja dolazi animozitet pojedinih diskutanta prema Crkvi. Za Madonizzu Rim je povijesni simbol svega što je

¹² Atti della Doeta provinciale dell'Istria in Parenzo, Sessione II. del secondo periodo elettorale, seduta X., 16. settembre 1868, Antonio Coana, Rovinj, 1868., 179-200.

¹³ Ultramontanizam. Pokret vezan uz zemlje koje se u odnosu na Rim nalaze s onu stranu Alpa (odatle i naziv). Francuska, Njemačka, Belgija, Nizozemska i Austrija. Puni zamah doživljava u 19. stoljeću, a osnovno mu je obilježje ne samo poslušnost nego i potpuna odanost i privrežnost papinstvu. Opće prilike u Europi potkraj 18. stoljeća pridonijele su afirmaciji ultramontanizma. Francuska revolucija i napoleonovsko doba poljuljali su mnoge dotadašnje vrijednosti i institucije. Papinstvo koje je jedino ostalo postojano za mnoge postaje simbol trajnih vrijednosti ne samo na vjerskom nego i na pravom, političkom, kulturnom i socijalnom polju. Usp. *Dizionario storico-religioso*, diretto da Pietro Chiochetta, Editrice Studium, Rim, 1966., 1083-1084.

suprotstavljeno slobodi, civilizaciji, napretku. »Syllabus« je samo sažetak sustava imanentnog Crkvi od patarena, valdeza do suvremenih događaja. želi dokazati licemjerman položaj članova hijerarhije u Saboru. Država i Crkva toliko su suprotstavljene da biskupi, ako će slušati Crkvu, moraju raditi protiv države, i obratno.¹⁵

Krčki kanonik msgr. Feretić iznosi drukčije viđenje povijesti Crkve. Božansko podrijetlo sačuvalo je Crkvu ne samo od doktrinalnih već i od konkretno-povijesnih zabluda i grešaka.¹⁶ Koliko je Madonizzina slika Crkve karikirano negativna, toliko je Feretićeva idealistički uljepšana. Zacijelo su govornici bili ponoseni polariziranom atmosferom u sabornici, pa su crno-bijelim pristupom stvarnosti i demonizacijom druge strane nastojali ostaviti što dublji dojam i pridobiti sabornike za svoju stvar. Teoretsko-povijesna razmišljanja u funkciji su konkretnog problema: za ili protiv Colombanijevog prijedloga.

Prema riječima spomenutog Faventa, nacionalno pitanje nije uzrokovalo neprijateljstvo slavenskog i talijanskog svećenstva. »Slavensko svećenstvo osjeća pripadnost slavenskoj nacionalnosti, kao što talijansko osjeća pripadnost svojoj naciji, ali kad se radi o zajedničkom dobru Pokrajine Talijani i Slaveni su složni u promicanju sa svim snagama, jer ljubav svih prema svima kler to najbolje osjeća«¹⁷. Da u praksi nije bilo baš tako idealno pokazuju ne baš rijetki primjeri.

U onom trenutku kada talijansko svećenstvo počinje podržavati nacionalni program talijanske liberalne buržoazije ono samo postaje instrument talijanizacije te nužno dolazi u sukob s hrvatskim svećenstvom kao vodećom snagom u hrvatskom nacionalnom pokretu.

Antiklerikalizam istarske talijanske buržoazije stalno će se hraniti spoznajom da je hrvatsko svećenstvo zaustavljalo proces koji je, po njima, vodio prema talijanizaciji, »naroda bez povijesti« (Hrvata i Slovenaca). Michele Fachinetti piše da bi u Istri »posljednih trideset godina svojevoljno spajanje slavenskog dijela s talijanskim već mnogo napredovalo da nisu svećenstvo, vlasti i škola zaustavljale i suprostavljale se protivnim običajima, navikama i nakanama«¹⁸. Zato će hrvatsko istarsko svećenstvo u otporu protiv talijanizacije, iza koje stoji liberalno građanstvo, nastupati s argumentima liberalne ideologije dokazujući lažnost njihove liberalne frazeologije. Liberalni argumenti odjeveni su u vjersko ruho i nastoje se opravdati vjerskim načelima. No, po mišljenju J. Mataušića, premda mnogi liberalni stavovi Crkve mogu izvirati iz kršćanskog nauka, »poticaj za to ovog puta nije došao od vjere nego od liberalizma«¹⁹.

Na drugoj strani, talijanski liberali, iako se podrugljivo odnose prema vjeri i svećenstvu, iz nacionalnih su razloga i te kako zainteresirani gdje će se i kako odgajati sjemeništarcu. »U Istri, Trstu, Gorici raspravljaju novinari, zastupstva,

¹⁴ Atti della Dieta..., X. seduta..., n. dj., 179.

¹⁵ Isto, 182.

¹⁶ Isto, 182-188.

¹⁷ Isto, 180.

¹⁸ *L'Osservatore Triestino*, 9. kolovoza 1848.

¹⁹ M. J. Mataušić, n. dj., 206.

politička društva i pojedinci o uzgoju svećenika kao da se nalaze na crkvenom saboru«²⁰.

Kakav će stav u sudarima Crkve i modernog društva i pokušajima da se ti sudari prevladaju ili ublaže zauzeti najznačajnija osoba istarske Crkve u 19. stoljeću Juraj Dobrila? Je li Dobrila pripadao liberalnim katolicima koji su nastojali pomiriti kršćanska načela i liberalna shvaćanja ako ova nisu negirala samu vjeru, ili je bio »konzervativac« preplašen izazovima novog i okrenut prema prošlosti? Tek ako liberalizam i konzervativizam ne shvatimo samo kao potpuno oprečne pojave nego i kao pojave koje se u praksi isprepleću, lakše ćemo shvatiti poziciju msgr. Dobrile. Isto tako ne bi se smjela zanemariti činjenica da je Dobrila kao utjecajna, a u jednom razdoblju i najutjecajnija osoba istarske vjerske i političke scene, bio na toj sceni gotovo pedeset godina. A u tom razdoblju događat će se brojne i društveno-političke i osobne promjene, što će uvjetovati različite pristupe i poglede, ovisno o »prilikama mjesta i vremena«.

Kada je 1875. godine Dobrila imenovan tršćansko-koparskim biskupom, namjesnik Pino Friedenthale piše u izvješću Ministarstvu kulta: »potom je u prilog izbora mons. Dobrila išla i njegova slaba naklonost fanatičkom ultramontanizmu, jer bi se tako izbjegli sukobi ideološke naravi s vladajućom klasom većim dijelom liberalnom«²¹. Na drugom se mjestu navodi da je cjelokupno djelovanje msgr. Dobrile značilo kraj svake perspektive za dijalog s tršćanskim liberalima.²²

Kao biskup Dobrila nije mogao izići iz okvira legaliteta. Careva volja je najjači dokaz dopuštenosti narodne borbe. U pismu Antonu Sironiću, beramskom župniku, piše »da nam presvetli Cezar ta dragocena prava ponudja i da je skrajna ura iz nehajstva i sna se probuditi, ako želimo biti ljudi, a ne schiavi«²³.

U Austriji, gdje je biskupe imenovao car, a papa potvrđivao imenovanje, teško da bi nekom biskupu moglo pasti na pamet nešto protivno odredbama vladara. Božo Milanović je, na temelju učenja sv. Tome Akvinskog, u svojoj doktorskoj disertaciji 1915. godine »sa zadovoljstvom« dokazivao o moralnoj opravdanosti revolucionarne promjene vlasti. No, i tada se, prema priznanju samog Milanovića, u austrijskim teološkim krugovima nerado postavljalo to pitanje.²⁴ Nacionalna prava Dobrila ne izvodi iz prirodnog prava, nego iz načela pravde, koje se temelji na onoj biblijskoj: Ne čini drugom što ne bi želio da ovaj učini tebi. U svom gotovo programatskom govoru u Istarskom saboru 13. siječnja 1863. Dobrila je rekao: »Apeliram na čuvstvo pravednosti talijanskog elementa. Posvuda u državi provodi se pravednost prema narodima u pogledu narodnosti.«²⁵

²⁰ *Naša sloga*, 28. lipnja 1887., 1.

²¹ Navedeno prema G. Valdevit, n. dj., 153.

²² Isto, 113.

²³ B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga I..., n. dj., 223.

²⁴ B. Milanović, *Moje uspomene*, Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda i Kršćanska sadašnjost, Pazin, 1976., 25-26.

²⁵ *Atti della prima e seconda Dieta provinciale dell'Istria in Parenzo*, volume primo, seduta V., 13. genajo, Antonio Coana, Rovinj, 1863., 85.

Sav Dobrillin vjerski, kulturno-prosvjetni, nacionalno-politički rad bio je usmjeren na očuvanje imena i identiteta, podizanje svijesti i dostojanstva onog svijeta iz kojeg je iznikao. Nadahnuće i smjernice tog djelovanja bit će uvjetovani i određeni iskustvom ježenjskog djetinjstva. Kao dječak susreće se s dvije stvarnosti koje su duboko usijecaju u njegovo biće: vjera kao nešto ne suputno, nego bitna sastavnica života, te zapuštenost, poniženost i obespravljenost njegovih sunarodnjaka. Svjestan je bio važnosti vjere ne samo za vječno nego i za konkretno spasenje sada i ovdje. U nastupnoj biskupskoj poslanici 1858. poziva vjernike na pohađanje nedjeljne župske mise i poslušnost pastirima. U protivnome, mogu lako zastraniti, što će imati opipljive posljedice i u ovozemaljskom životu.²⁶

Premda je vjerovao u važnost i naobrazbe za napredak i sreću pojedinca i naroda (sjetimo se što je sve činio za školovanje istarskih mladića), bio je sumnjičav prema znanju uz koje ne bi išao i moralni rast. Iz nekih poslanica vidljivo je da se suprotstavljao potiskivanju vjeronauka iz škole. Pozdravit će otvaranje Zagrebačkog sveučilišta jer, eto, napokon će i hrvatski studenti moći učiti »sve nauke« na svom jeziku, ali se plaši da sveučilište ne postane rasadnikom bezvjerja, kao što je u drugim zemljama.

»Sadašnja mladež poučava se u mnogočem, ali čud joj je bez uprave kršćanske, pa zato ni nema pravca u ljudskom životu van sebičnosti svake vrste(...) što ljudi više znadu to su gori i nesritniji: glava i srce su ti antipodi.«²⁷

Zabrinjavao ga je rastući racionalizam, koji je isticao ljudski razum kao kriterij svih stvari. Isticao je da taj »oslobodjeni« razum može biti izvor i proizvođač mnogih zala. U poslanici 1875. upućenoj vjernicima svoje nove (tršćansko-koparske) biskupije govori o daru vjere kao jedinom svjetlu koje može dati odgovor na dubinska čovječja pitanja. Zato mu je neshvatljivo odvajanje škole od crkvene kontrole jer »škola je kći svete Crkve ona ju je rodila i na svojih ljubljježivih prstiju dojila mliekom Isukrstove nauke«²⁸. Razmišljanje o odnosu vjere i razuma, u spomenutoj poslanici zaključuje riječima nekog mudraca da je vjera »miris ili miloduh, bez kojeg se pokvari svako znanje pa bude čovjeku i pogubno«²⁹. Nasuprot liberalnom ateizmu i njegovu govoru o tzv. autonomiji tj. sposobnosti čovjeka da bez utjecaja izvana (odozgo) odgovori na sva pitanja i svlada sve poteškoće, Dobrila naglašava učenje Crkve o krhkosti, slabosti i nemoći čovjeka i snazi milosti, bez koje čovjek ne čini ništa dobro.

Korizmena poslanica iz 1872. posebno je zanimljiva jer se bavi odnosom Crkve prema općim društvenim prilikama, »duhu vremena«³⁰. Taj duh vremena u mnogim svojim iskazima nije duh Božji. Sloboda i razum nazivaju se morom koja pritišće i pojedince i narode. Posljedice ove more već se vide. Sve je manje duhovnih zvanja, a obiteljsko gnijezdo gubi nekadašnje kršćansko ozračje i to-

²⁶ Navedeno prema: C. Rubetić, *Vjekopis biskupa Dobrile*, Društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1882., 19-21.

²⁷ Isto, 60.

²⁸ Isto, 71.

²⁹ Isto.

³⁰ Prilog 5. broju Naše sloge, *Naša sloga*, 1. ožujka 1872.

plinu povezanosti među članovima. Muškarci sve više vremena provode u gostionicama zanemarujući druženje, razgovore i okupljanje oko obiteljskog stola. Glede odnosa prema starom i novom Dobrila primjećuje: »Nije sve, što je novo zato dobro, jer je novo, ali i što je staro i odnekada nesmiijemo ga samo za to ni zavrći ni tvrdoglavo ga se držati zato što je staro.«³¹

Kao tršćanski biskup suočit će se s masovnim zanemarivanjem nedjeljive dužnosti, problemom zanemarivim u njegovoj bivšoj biskupiji. Biskupova poslanica izdana na šezdesetnicu 1879. želi upozoriti da je zanemarivanje blagdana grijeh po sebi ali i izvor drugih grijeha. Nakon dokazivanja ne samo vjerskog nego i socijalno-psihološkog značenja nedjelje i blagdana, podsjeća na vremena kada je vlada naređivala svetkovanja blagdana, a prekršitelje kažnjavala.³²

Na temelju iznesenih podataka očito je da bi Dobrilu teško bilo svrstati među liberalne katolike. No, isto tako nema opravdanja smatrati ga pripadnikom konzervativno-romantičarske struje u Crkvi, pa ni onda kada sam izjavljuje da se katolik ne mora sramiti ako mu netko prigovori da je klerikalac ili ultramontanist.³³ S druge strane, neosporno je da kod Dobrile ima i liberalnih i konzervativnih shvaćanja. Josip Turčinović govori o određenoj antinomiji kod Dobrile i zaključuje: »Svi su oni (Slomšek, Strossmayer, Dobrila, op. a.) instinktivno osjetili važnost svestrane prosvjete, uključivši i gospodarstvenu putem neposrednog rada u narodu. Oni su se liberalizma uglavnom plašili, smatrali su ga čak razornim za narod ali su bili svjesni da je on neuklonjivo prisutan, vjerovali su gledajući sa svog pastoralnog stajališta da će se moći prevladati intenzivnim vjerskim i uopće kulturnim prosvjećivanjem... No ta općekatolička razina nije dovoljna da nam otkrije puni identitet Jurja Dobrile i njegovo povijesno značenje za Istru. U tom smislu Dobrila je čitak tek u razini Istre i svoje osobe.«³⁴

Dobrilin dvostruki nasljednik Ivan Glavina, najprije na mjestu porečko-pulskog, a nakon Dobriline smrti kao tršćansko-koparski biskup, stalno je bio izložen pritiscima talijanskih i hrvatsko-slovenskih političara koji su ga optuživali zbog naklonosti onoj drugoj strani. Uoči izbora za Istarski sabor 1895. izdao je okružnicu u kojoj izražava želju da se kler uzdrži od nacionalno-političke agitacije i u smislu kanonske poslušnosti zabranio je da se propovjedaonica koristi za rasprave o izbornim i nacionalnim pitanjima. Okružnicu istog sadržaja i poruke istodobno je poslao porečko-pulski biskup msgr. Flapp, a nešto kasnije i krčki msgr. Šterk.³⁵

Hrvatsko-slovenska strana reagirala je burno. »Ne, mons. Glavina i Flapp ne mogu stavljati zapreku kleru i vršenju ove svete i uzvišene dužnosti, a kako se radi o dužnosti, kler je izvršava, kad u jednom tako važnom dijelu javnog života kao što su izbori vodi narod upućujući ga da glasuje za slavensku nacional-

³¹ Isto.

³² *Naša sloga*, 1. ožujka 1879.

³³ *Naša sloga*, 1. listopada 1875.

³⁴ J. Turčinović, »Juraj Dobrila kao biskup«, u: *Juraj Dobrila 1812-1882.*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Pazin, 1985., 100.

³⁵ G. Valdevit, n. dj. 151.

nu partiju. Poslušnost je dužnost ali pastiri ne smiju staviti kler u takvu situaciju da moraju prekršiti ovu dužnost.³⁶

Za porečko-pulskog biskupa, msgr. Giovaniya Flappa, B. Milanović kaže da je bio skloniji Talijanima nego Hrvatima.³⁷ Glasilo talijanskih liberala u Istri »L'Istria« pozdravlja njegovo imenovanje,³⁸ a tršćanski liberali, kada je msgr. Glavina podnio ostavku 1895., u »Piccolu« se zalažu da njegov nasljednik može biti samo čovjek »čvrsto povezan s nepromjenjivim latinitetom Crkve«³⁹. A upravo je takav bio msgr. Flapp. Ponovno imamo zajedničko nastupanje ideoloških protivnika. Cilj je jasan – treba istisnuti staroslavensku liturgiju kao hrvatsku povijesnu vertikalu u Istri. U revnosti provođenja Naredbe Tajništva kongregacije za obrede Flapp je znao i pretjerati. Kada ga je Sv. Stolica upozorila da se hrvatski obrednik može upotrebljavati, ustrajao je u zabrani. Krutost u provođenju odredaba o staroslavenskoj liturgiji dovodila je do napetosti između biskupa i hrvatskog svećenstva. U procijepu između biskupskih odluka i stvarnosti, a svjesni da se ne radi o dogmatsko-crkvenim već disciplinsko-pastoralnim stvarima, svećenici su najčešće nastavljali s uporabom hrvatskog jezika u liturgiji, kako se to već godinama radilo.

Godine 1897. Flapp je suspendirao »a divinis« Josipa Vrbku zato što u Šajinama nije zabranio pjevati neke dijelove mise na hrvatskom. Suspendiranog Vrbku primio je u svoju biskupiju tršćansko-koparski biskup msgr. Šterk. Za tršćanske liberala bio je to očigledan dokaz potpore nacionalnoj agitaciji hrvatskog svećenstva.⁴⁰ A »L'Istria« piše: »Nacionalna borba sa slavenske strane ostala je živa, i u načelu hrane je svećenici koji osim časnog ali ograničenog broja više od služenja Bogu i vjeri, služe slavenskim političkim interesima i strastima više nego crkvenim propisima podvrgavaju se slavenskim političkim društvima.«⁴¹

I najbezazleniji zahtjev hrvatskog svećenstva za nacionalnom ravnopравnošću talijanska buržoazija doživljava i tumači kao »slavenizaciju naše provincije«, a svećenike naziva politikantima kod kojih je primjetan visok stupanj »malodušnosti niskosti i podložnosti.«⁴²

Neke biskupske poslanice iz posljednja dva desetljeća 19. stoljeća govore o žalosnim znakovima vremena koji nagovještavaju nasilje i oluju. Pastoralno pismo austrijskog episkopa od 19. veljače 1885. navodi osam glavnih zala tadašnjeg vremena. Na prvom je mjestu nevjera i vjerski indiferentizam kao

³⁶ *Il Pensiero Slavo*, 20. travnja 1895.

³⁷ B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga II. (1883.–1947.), Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Pazin, 1973., 323–324.

³⁸ Zanimljivo je kako ovo glasilo ne nalazi ni jedne lijepe riječi za istarsko hrvatsko svećenstvo. Što više, često iznosi razne negativnosti iz njihova života, i to po onoj rekla-kazala. S druge strane, ističu se i napuhuju dobre osobine talijanskog svećenstva, s oduševljenjem se prate i bilježe pastoralni pohodi msgr. Flappa. Na toj crti list će ostati sve ovo vrijeme svoga izlaženja 1882.–1903.

³⁹ *Il Piccolo*, 10. studenoga 1895.

⁴⁰ G. Valdevit, n.dj.

⁴¹ *L'Istria*, 27. kolovza 1898., 3.

⁴² *L'Istria*, 15. veljače 1920., 3.

posljedica rastućeg racionalizma. Potom se nabrajaju druga zla proizišla iz odbacivanja Boga, materijalizam, zanemarivanje sakramenata kao sredstva spasenja, propagiranje nedjelje i blagdana, nacionalizam i nacionalne borbe, liberalni tisak kao sredstvo masonskih loža. O masonima se govori kao tajnim židovskim društvima, začetnicima ateističkog liberalizma.⁴³

Dolazak Antuna Mahnića za krčkog biskupa 1896. utjecat će na razbukavanje idejne borbe između klerikalne i liberalne struje i u Istri. Teško bi se mogla prihvatiti ocjena ranije historiografije da je Mahnić radio na potkopavanju jedinstva Hrvatsko-slovenske stranke. Isto tako neopravdano je cjelokupnu bogatu i raznovrsnu djelatnost krčkog biskupa krstiti klerikalizmom.⁴⁴ Istina, stojeći na pozicijama borbenoga katolicizma, ponekad je više pridonosio polarizaciji snaga nego učvršćivanju kršćanskih vrednota. Glede liberalizma uvijek je bio na pozicijama zapisanim u talijanskom zatočeništvu a objavljenim 1924.: »Što je liberalizam? Teško mu je naći definiciju. Jer u liberalizmu nema zapravo pozitivna sadržaja. Liberalizam je po svojoj naravi negacija, a njegova se povijest karakterizuje kao razorna slika svega što je pozitivno.«⁴⁵

Godine 1899. Mahnić osniva tiskaru u Krku i pokreće list »Pučki prijatelj«. Do 1907. list je zaokupljen gospodarskim temama, a od tada sve veći prostor posvećuje političkim i idejnim pitanjima.

Pod Mahnićevim utjecajem u Istri se razvija katolički narodni pokret i mladenačka društva s razgranatom mrežom organizacija i bogatom i raznovrsnom djelatnošću.

Prigodom osnivanja Akademskog društva »Istra« u Puli 1908., odbijen je prijedlog bogoslova da se u pravila društva unese odredba o kršćanskim načelima kao temelju rada društva. Odgovor na to odbijanje bilo je stvaranje paralelnog društva »Dobrila«, čiji se rad zasnivao na kršćanskom učenju i odredbama Crkve.⁴⁶ Novi sukob izbio je prilikom mature prve generacije pazinskih gimnazijalaca. Od 32 maturanta nijedan se nije prijavio za studij teologije. Pojedini su profesori dake odvaraćali i od odlaska na sastanak katoličkih đaka u Zagreb. Tadašnji dak pazinske gimnazije B. Milanović ovako prikazuje ta zbivanja: »U vjerskom pogledu prodirao je među djake naše gimnazije i uopće među inteligenciju indiferentizam u duhu tadašnjeg liberalizma. Neki su bili otvoreni protivnici vjere i Crkve. Učenje vjeronauka u gimnaziji i određeno posjećivanje mise nije puno pomagalo.«⁴⁷

Podjele među istarskim učiteljima, okupljenim u društvu »Narodna prosvjeta«, potiskivane zbog viših interesa, godine 1911. na glavnoj skupštini društva izbijaju na površinu. Prijedlog predsjednika »Narodne prosvjete« i glavnog urednika istoimenoga glasila Josipa Bačića da se donese rezolucija u kojoj bi se preciziralo da i društvo i glasilo svoj rad temelje na istinama »Svete Rimske

⁴³ Lettera pastorale episcopato Austriaco, Tip Ilariona, Gorizia, 1885.

⁴⁴ J. Židak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1861–1914*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 187.

⁴⁵ A. Mahnić, *Na raskršću dvaju doba*, Narodna prosvjeta, Zagreb, 1924. 27.

⁴⁶ B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, knjiga II., n. dj., 392–394

⁴⁷ B. Milanović, *Moje uspomene...*, n. dj., 8.

crkve«, jednostavno je zaobiden. Nezadovoljni Bačić sa skupinom istomišljenika napušta skupštinu i 29. listopada 1912. u Sv. Petru u Šumi osniva katoličko učiteljsko društvo za Istru »Hrvatska škola«. Tako od 1912. i formalno među istarskim učiteljima postoji podjela na narodno-klerikalnu i narodnu liberalnu struju.⁴⁸

Ni crkveni redovi nisu ostali pošteđeni idejnih previranja karakterističnih za 19. stoljeće. Uoči prvoga svjetskog rata među hrvatskim istarskim svećentvom dolazi do razmimoilaženja između starijih vjernih tradiciji narodne sloge, spremnih na dijalog i kompromise radi očuvanja mira i jedinstva, i mlađih okupljenih oko Mahnića, radikalnih u isticanju katoličkih pozicija na svim područjima javnog i privatnog života.⁴⁹

Prvi svjetski rat prekida idejna razmimoilaženja i svađe. No, po završetku rata, u međuratnom razdoblju, one se nastavljaju svom žestinom.

SUMMARY

THE CATHOLIC CHURCH IN ISTRIA AND ITS RELATIONSHIP TO LIBERALISM, 1848-1914

Faced with Italian and Croatian national movements, the Catholic Church in Istria in the 19th century had to take stances toward those novelties in the century of the nations. The Church in Istria, particularly its leadership, was in the forefront of the Croatian national movement, which caused its confrontation with Italian liberals, who were the propagators of the Italian »Rissorgimento« and its assumption of the necessity for italianisation of Croats and Slovenes there. While the Croatian Catholic clergy warned the faithful of the destructive influence of liberalism on moral and faith values, it also cautioned them of the national peril that liberalism represented. The liberals also attempted to engage Italian clergy for the purposes of the Italian national program.

⁴⁸ *Hrvatska škola*, siječanj 1912. i *Pučki prijatelj*, 20. lipnja 1912.

⁴⁹ *Pučki prijatelj*, 30. kolovoza 1907., 9. siječnja i 2. listopada 1913.